

Smaastykker.

X.

En teologisk-polemisk Disputats fra Halle mod Holberg (1752).

Ved Biblioteksassistent *R. Paulli*.

Det er bekendt nok, med hvilken Forsigtighed Holberg næsten altid udtaler sig om religiøse Materier, og der kunde nævnes talrige Eksempler derpaa. Grunden hertil maa sikkert søges i det Pres, som Gejstligheden lagde paa Ytringsfriheden om slige Spørgsmaal, og Holberg havde ogsaa selv flere Gange mærket Misfornøjelse blandt Teologerne paa Grund af sine i Datidens Øjne noget for frisindede Anskuelser. Saaledes vilde Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan have »Niels Klim« forbudt paa Grund af de deri indeholdte fritænkeriske Anskuelser¹⁾, og Professor Wøldike og nogle andre Teologer raadede Holberg fra at skrive sin Kirkehistorie, da de drog hans Ortodoksi i Tvivl²⁾. I Virkeligheden var det, der behøvedes for at støde Gejstligheden, kun saare lidt, maalt med Nutidens Maalestok, og i Betragtning heraf vil man indrømme, at Holberg har haft god Grund til at være forsigtig i sine Udtalelser om Religionssager, men Resultatet af hans Forsigtighed er blevet, at det ofte er svært for os at faa et klart Indtryk af hans personlige Standpunkt; hans Samtid har aabenbart ogsaa været noget desorienteret, og vi skal her fremdrage

¹⁾ A. E. Boye: *Holbergiana*. I. 1832, pag. 221 og de der anf. St. samt (Norsk) *Hist. Tidsskr.* 3. R. I. 1890, pag. 500, H. Gram: *Breve*. 1907, pag. 207. *Kirkehist. Saml. nærv. Bd.* pag. 374.

²⁾ [C. C. Gjörwell:] *Bref om blandade Ämnen*. Sth. 1754, pag. 45, E. C. Werlauff: *Holbergiana*. 1855, pag. 112.

et Tilfælde, hvor hans uklare Stilling paa et enkelt Punkt bragte ham mellem dobbelt Ild.

Holberg beskæftiger sig flere Steder i sine Epistler med Spørgsmaalene om Guds Forudvidenhed og Forudbestemmelse (Præsciens- og Prædestinationslæren), saaledes i Epistlerne 26, 28, 35, 37, 77, 178, 206 og 414¹⁾. Af disse gav de tre førstnævnte Anledning til Angreb paa Holberg fra forskellige Sider.

Fra den ene Side blev han nemlig, som han selv fortæller i Epistel 414, angrebet af »tvende Personer udi den her værende *Reformerede* Meenighed« i Anledning af sine Udtalelser i Epistel 35 imod Prædestinationen²⁾. Holberg finder det uberettiget, at de Reformerte angriber ham, »der ved alle Lejligheder med saadan *Moderation* havde talet om deres *Religion*; og der tilligemed kunde vises, at Mangel paa Forstaaelse af det, som jeg haver skrevet, hos dem havde foraarsaget en blind Allarm.«

Fra den anden Side blev Holberg beskyldt for at forkaste Præscienslæren i en Disputats fra Halle 1752, hvis Titel er:

Dissertatio philosophica inavgvralis, sistens praescientiae Dei demonstrationem, atque a perill. L. B. de Hollberg obiectionibus vindicias. Qvam . . . praeside . . . Ioanne Friderico Stiebritzio . . . pro svmmis in philosophia honoribus rite obtinendis d. XI. Octobr. a. MDCCLII. . . examini svbiicit Ioannes Christophorus Thenn . . . Halae Magdeburgicae.

Denne Disputats findes hverken paa Det kgl. Bibliotek eller paa Universitetsbiblioteket i København³⁾; tidligere

¹⁾ Om Holbergs Stilling hertil i Kirkehistorien se: R. Nielsen: Om Holbergs Kirkehistorie og Theologie. 1867, pag. 27.

²⁾ Om det ene af disse Stridsskrifter se: Holbergs Epistler ved Chr. Bruun. I. 1865, pag. 385, sml. L. A. de la Beaumelle: La Spectatrice danoise. I. 1749, pag. 418. Det andet af Holberg nævnte, polemiske Skrift kendes derimod ikke.

³⁾ Derimod findes et Eksempplar i Sjællands Stiftsbibliotek, se: H. Bertelsen: Fortegnelse over Sjællands Stifts Bogsamling. 1866, pag. 339.

Holbergforskere har øjensynlig heller ikke haft førstehaands Kendskab til den. I Fortalen til Holbergiana (1755)¹⁾ skriver Wille Høyberg, under Omtalen af Holbergs Maadehold som Polemiker, følgende: »Desuden seer man, med hvilken Taugshed og ædelmodigt Sind han har forbigaaet at besvare de Indvendinger, som en vis Hallensisk Magister, navnlig *Thenn*, under Hr. *Stiebritzii præsidio* udi en offentlig Disputats i Aaret 1752 har gjort imod ham, i Anledning af en Theologisk Setning, betreffende Guds Forudvidenhed, og anført i hans Moralske Skrifter.« De sidste Liniers ubestemte Udtryk viser tydeligt, at Høyberg ikke har gjort sig bekendt med Disputatsen, men kun set Tittlen. N. M. Petersen, der kun kender den fra Høybergs Citat, har misforstaaet dette og henført det under »Moralske Tanker«²⁾.

At Disputatsens Forfatter er Respondens og ikke Præses, hvad der jo ellers var det almindeligste, ses af, at der bag i Bogen efter selve Afhandlingen findes trykt et Stykke undertegnet Præses med Overskrift: *Praenobilissimo . . . candidato, dissertationis hvivs auctori . . .*, ligesom det ogsaa er Respondens, der har undertegnet *Dedicatio*³⁾.

Afhandlingen bestaar af 108 Paragraffer: Indledning (§ 1—2), *Sectio I thetica* (§ 3—65), *Sectio II antithetica* (§ 66—108). I § 1 meddeler Forfatteren, at han vælger Holberg som Repræsentant for den nyere Tids Fornægttere af Præscienslæren: »Vi var saa heldige at støde paa den meget berømte Friherre af Holbergs filosofiske Breve,

¹⁾ Blad k 5.

²⁾ Bidrag til den danske Litteraturs Historie. 2. Udg. IV. 1871, pag. 522.

³⁾ Mærkværdigt nok er Præses betragtet som Forfatter af en samtidig Recensent (*Vollständige Nachrichten von . . . academischen Schriften*. Lpz. 1753, pag. 323); Anmeldelsen er meget udførlig og giver Forf. Ret i eet og alt. Andre Anmeldelser har jeg ikke fundet; en kort Omtale findes i: *Freye Urtheile und Nachrichten zum Aufnehmen der Wissenschaften und Historie überhaupt*. IX. Hamb. 1752, pag. 680.

som han for faa Aar siden har offentliggjort, idet han vilde sætte denne Strid i Gang igen og nedbryde og benægte denne Sandhed med forskellige Beviser, som har et vist Skin for sig. Han forsøgte at bevise Sagen ved Samtaler, der føres mellem en Opponent og en Respondent; dog gaar dér den ud af Kampen som den overlegne, der mente at have faaet overdraget Fornægterens Rolle. Derfor maa det være os tilladt lidt nærmere at betragte de Argumenter, der fremføres mod denne Lære, som er af saa stor Betydning, og at undersøge, hvor stor Beviskraft de har over for det, de burde bevise«. Forfatteren sigter her til Epistlerne 26 og 28, i hvilke Holberg har sat Præsciensproblemet under Debat paa en Maade, han ofte har benyttet, nemlig i en Slags Dialogform. Holberg fortæller, at han har været i Selskab med en vis C. K.¹⁾, som angreb Læren om Guds Forudvidenhed, medens han selv forsvarede den. Holbergs Forsvar synes noget tamt og Disputatsens Forfatter har, som det fremgaar af det ovenfor citerede, ikke engang anset det for alvorligt ment²⁾.

Hele Sectio I behandler Spørgsmaalet i al Almindelighed og angaar slet ikke Holberg. Først i Sectio II antithetica eller polemica begynder Angrebet. I § 67 overvejer Forfatteren, om man skulde beskæftige sig med alle de Argumenter mod Præscienslæren, der i Tidernes Løb er blevet fremført; •men da dette dels er tilstrækkelig bekendt (thi hvem kender ikke Navne som Epicur, Carneades, Cicero, Socinianerne, Arminianerne eller Bayle?) og dels ikke henhører til den foreliggende Plan, vil vi lade dette Arbejde fare, idet vi kun vil vælge Holberg, denne meget berømte Mand, der har gjort sig udødelig fortjent af Videnskaberne, i Særdeleshed de elegantere, og idet vi vil adsplitte hans Indvendinger imod denne fremragende Doktrin.

¹⁾ Nævnes ogsaa i Ep. 287.

²⁾ Saaledes skriver Suhm ogsaa i sine »Blandede Tanker« (Saml. Skrifter. IV. 1789, pag. 83): »Holberg vil i sine Epistler sætte Grændser for Guds Alvidenhed; en Orm Grændser for Gud.«

Men vi angriber Holberg særlig, ikke fordi vi ledes af et trættekært Sind, eller fordi vi attraaer at opnaa en vis lille Berømmelse af at kæmpe med denne meget berømte Mand: men fordi han er den seneste Skribent, som har givet sig til at bestride dette Dogme, og fordi han har fremstillet sine Indvendinger i en ny Skikkelse, hvor almindelige de end ofte er, og har fundet mange, der billiger hans Mening paa Grund af hans Navnkundighed. Imidlertid har den saare begavede Mand udviklet sin Anskuelse i sine, som han kalder dem, filosofiske Epistler, som foreligger hos os i tysk Oversættelse, og af disse er det Ep. 26 pag. 161 ff., Ep. 28 pag. 172 ff. og Ep. 35 pag. 222 ff., som vi nu vil gøre til Genstand for vor Undersøgelse.* At Epistel 35 tages med her, synes mærkeligt, thi den handler ikke om Præscienslæren, men om den calvinistiske Prædestinationslære. Hermed hænger det sammen, at Magister Thenn i det hele taget ikke følger Holbergs Tekst. Han deler Argumenterne mod Præscientia Dei i to Grupper: de, der slutter ud fra Sagens Natur (§ 68—74), og de, der slutter ud fra Guds Natur (§ 75—108). Han anfører ingen direkte Citater fra Holberg, saa det er ofte vanskeligt at genkende Epistlernes Replikker i de korte sammentrængte Sætninger, hvori han gengiver dem. Særligt gør dette sig gældende ved hans Imødegaaelse af den første Gruppe Argumenter. Disse har han rent skolastisk sammenstillet til en Syllogisme, og for at faa denne i Stand, har han maattet omdanne Holbergs Ord, eller rettere helt erstatte dem med sine egne.

Gennemgaaende er Thenn temmelig heftig i sin Politik, men undlader dog ikke ret hyppigt at bøde herpaa ved at knytte en Række smigrende Adjektiver til Holbergs Navn, saasom: perillustris, celeberrimus, acutissimus, generosissimus, litteratissimus, ingeniosissimus &c. — Den nærmere Detailler af Bevisførelsen i en saadan dogmatisk Strid kan ikke gøre Krav paa Interesse nutildags; dertil er de, som Datidens teologiske Polemik i det hele taget, altfor spids-

findige. Men det er interessant at se, at det samtidige Tyskland har studeret Holberg saa grundigt, at man endogsaa har systematiseret Udtalelser i enkelte af hans Epistler og gjort dem til Emne for en Disputats. Vi har atter her et Bevis paa, hvilken betydelig Rolle Holberg spillede for den videnskabelige Verden ogsaa uden for Danmarks Grænser.
